

3. Kachmarchyk Ya. Hetman Bohdan Khmelnytskyi / Ya. Kachmarchyk. – Peremyshl; Lviv, 1996. – 386 s.
4. Litwin H. Od unii lubelskiej do III rozbioru Rzeczypospolitej. Rzeczpospolita a Ukraina. Szkice wydarzeń politycznych / H. Litwin // Między sobą. Szkice historyczne polsko–ukraińskie / Red. T. Chynczewska–Hennel i N. Jakowenko. – Lublin, 2000. – S.96–124.
5. Brekhunenko V. Stosunki ukraińskiego kozactwa z Donem u XVI – seredyń XVII st. / V. Brekhunenko. – Kyiv; Zaporizhzhia, 1998. – 334 s.
6. Milewski D. Rywalizacja polsko–kozacka o Mołdawię w dobie powstania Bohdana Chmielnickiego / D. Milewski. – Zabrze, 2011. – 251 s.
7. Brekhunenko V. Moskovska ekspansija i Pereiaslavska rada 1654 roku / V. Brekhunenko. – Kyiv, 2005. – 386 s.
8. Pernal A. Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina: dyplomatychni vidnosyny 1648–1659 rr. / A. Pernal. – Kyiv: Vydavnychiy dim KM Akademiia, 2013. – 400 s.
9. Półwiartek D. Najdalszy zachodni pochód wojsk B. Chmielnickiego – mit i rzeczywistość / D. Półwiartek // Kozatski viiny XVII st. v istorychnii vidomosti polskoho ta ukraińskoho narodiv: Materialy Druhoi polsko–ukraińskoi naukovoi zustrichi (Lviv 12–13 zhovtnia 1995 r.) / Za red. L. Zashkilniaka. – S.81–92.
10. Kubala L. Oblężenie Zbaraża // Kubala L. Szkice historyczne / L. Kubala. – Warszawa; Kraków, 1901. – S.111–169.
11. Gierowski J. A. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763) / J. A. Gierowski // Wielka Historia Polski. – Kraków, 2004. – T.5. – 401 s.
12. Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku / M. Franz. – Toruń: Adam Marszałek, 2005. – 421 s.
13. Milewski D. Wyprawa na Suczawę 1653 / D. Milewski. – Zabrze: Infortedititions, 2007. – 206 s.
14. Nagielski M. Bohdan Chmielnicki / M. Nagielski // Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej / Pod. red. P. Krolla, M. Nagielskiego, M. Wagnera. – Zabrze: Infortedititions, 2010. – S.222–253.

Stepanchuk Y. S., doctoral candidate of National University of Cherkasy (Ukraine, Cherkasy), iiepp@ukr.net

The B. Khmelnytsky's Crimean–Turkish strategy in the modern polish historiography

It is analyzed the historiographic analysis of modern polish science, where the foreign policy, including the Crimean–Turkish strategy of B. Khmelnytsky are treated as an instrumental for building the system of streaming and counterbalance with the purpose of Hetmanate's preservation. The Polish historians consider the Turkish protectorate as a method and not Hetman's goal. Researchers show the Crimean–Turkish activity of ruler of Ukraine in the light of a well thought-out strategy that have provided the fundamental conditions for the survival and existence of Hetmanate as such. For Ya. Kachmarchyk, B. Khmelnytsky is trying to find the least opportunities in a geopolitical situation in order to write down a new political organism and make more powerful neighbors come to terms with the emergence of a new geopolitical player on the map of Eastern Europe.

Keywords: Bohdan Khmelnytsky, Hetmanate, Crimean Khanate, Turkey, the Polish historians, historiography, protectorate, Hetman's political program.

* * *

УДК 378.12(477.42)

Гуцало Л. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Житомирський державний
університет ім. Івана Франка (Україна, Житомир),
lyudmilagucalo@ukr.net

Мищук Г. А.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Житомирський державний
університет ім. Івана Франка (Україна, Житомир),
galyamishchuk@gmail.com

Микола Васильович Хомичевський (Борис Тен): БІОГРАФІЯ, ТВОРЧА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Досліджено та проаналізовано життєвий і творчий шлях поета, перекладача, хормейстера, музикознавця Миколи Васильовича Хомичевського

(Бориса Тена). Методологія дослідження полягає в застосуванні методів персоналогії, теорії особистості та історико–біографічного методу. Зазначені методологічні підходи дозволяють зібрати та дослідити факти з життя і творчої діяльності музикознавця М. В. Хомичевського. Наукова новизна роботи зумовлена потребою вивчення маловідомих сторінок історії українського музикознавства та його діячів, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою вітчизняних дослідників.

Ключові слова: Хомичевський Микола Васильович, Борис Тен, поет, перекладач, хормейстер, музикознавець.

Нова соціокультурна реальність в умовах незалежної України зумовила нове бачення місця та значення культури в українському суспільстві. Сьогодні багатьом зрозуміло, що побудувати ефективну економіку, забезпечити процвітання й добробут людей неможливо в бездуховному суспільстві. Тому надзвичайно актуальним є звертання до особистостей, які зробили власний неоціненний внесок у розвиток духовної культури українського народу.

Українська культура ХХ ст. представлена багатьма славетними постатями. Особливе місце серед них належить Миколі Васильовичу Хомичевському (1897 – 1983) – відомому під псевдонімом Борис Тен та знаного широкому загалові як поет, перекладач, музикознавець, хормейстер, педагог та державний діяч.

Непересічна постать М. В. Хомичевського, його біографія і творча діяльність хоча й не залишалися поза увагою дослідників [4; 5; 6; 7; 10], однак, ще є недостатньо вивченими і вимагають подальшого дослідження. Відтак метою даної публікації шляхом систематизації й аналізу наявного джерельного матеріалу є дослідження основних напрямів творчої та громадської діяльності М. В. Хомичевського (Бориса Тена).

Народився Микола Васильович Хомичевський 9 грудня 1897 р. в селі Дермані на Рівненщині. Його батько, отець Василь, і його мати Віра Дермідонтівна (до шлюбу Іваницька) походили з родин священнослужителів. Дитинство Миколи, який був старшим сином подружжя Хомичевських проходило в с. Кунин, де служив батько та в сусідньому Дермані, де жила численна родина матері. Навчання Микола розпочав у парафіяльній школі, продовжив у духовному училищі при Дерманському монастирі. Під час занять в училищі юнак засвоїв основи давніх мов. Захопило Миколу Хомичевського хорове та театральне мистецтво, а музичні здібності юнак успадкував від матері. У 1913 р. сім'я Хомичевських переїздить до м. Житомира.

Трудова діяльність М. В. Хомичевського розпочалась у 1917 р.: у червні він влаштувався інструктором із сільськогосподарського перепису, що проводився у Волинській губернії, а також увійшов до житомирської Ради товариства «Просвіта» [10, с. 20].

У 1919 р., із відкриттям Волинського педагогічного інституту, він став одним з перших студентів словесно–історичного факультету. Навчання доводилось поєднувати з роботою. Він працював лектором на курсах підготовки викладачів єдиної трудової школи. Іноді працював у декількох учбових закладах одразу: викладав українську мову та літературу в школі поліграфістів, в І–й технічно–професійній школі, 7–й єдиній трудовій та 15–й школі імені Т. Г. Шевченка у м. Житомирі.

Микола Хомичевський захоплювався культурним життям Житомира, у якому в 1919 р. було створено перший Волинський радянський хор (керівник – Михайло Петрович Гайдай (1878–1965), батько солістки

хору, пізніше відомої співачки, народної артистки СРСР з 1944 р. Зої Гайдай). В обов'язки М. В. Хомичевського входило проголошувати вступне слово перед концертами, даючи загальну характеристику виконуваних творів. Піаністом і акомпаніатором хору виступав В. С. Косенко, який як композитор зріс у Житомирі. Двоє його братів були співаками хору. В експозиції Житомирського літературного музею представлено посвідчення від 26.08.1920 р., де зазначено «Хомичевский – сотрудник 1 Советского хора Волгубнаробраза». Репертуар хорового колективу складався з обробок українських народних пісень М. Леонтовича, М. Лисенка, О. Кошиця, К. Стеценка, хори з опер О. Бородіна, М. Глінки, М. Лисенка, С. Гулака–Артемовського, Б. Сметани, П. Чайковського та ін.

М. В. Хомичевський не тільки був постійним учасником 1-го Волинського хору, а й водночас керував власним аматорським хором. У 1919 р. він вступив у професійну спілку робітників мистецтва, від якої його було обрано делегатом на з'їзд Житомирської міської ради 1-го скликання (24 квітня 1921 р.). 15 травня 1921 р. був делегований на 4-й Всеросійський з'їзд профспілок.

Навчання, робота, громадські обов'язки, літературна і музично-хорова діяльність у цей час визначали сенс його життя.

М. В. Хомичевський приймав активну участь у театральному житті Житомира: переклав із польської драматичний твір Юрія Жулавського «Йола» (за життя перекладача залишався у рукописі) та повість «Стара земля» (надруковано в 1928 р. у Києві).

У грудні 1922 р. М. В. Хомичевський відправив листа до популярного житомирського поета Георгія Владімірського, пропонуючи ознайомитися із чотирма своїми поезіями: «Я з гір...», «Вечір зимовий...», «З голодного риглого поля...», «Чотири пори» («Небо колиска...»). Автор далі пише: «...Однак, як знайдете незайвим що-небудь з них надрукувати, то прошу дати підпис Борис Тен (стара грецька назва Дніпра...）」 [4, с. 6].

Першу спробу художнього перекладу з давньогрецької Микола Васильович зробив у 1923 р., переклавши разом із товаришем – філологом Євгеном Кудрицьким два діалоги Платона. Надзвичайно сильно приваблювала молодого поета поезія: він пізніше згадував: «Перше моє знайомство з літературно-мистецькими колами припадає на самий початок двадцятих років, коли я мав уже деякий творчий набуток. Іменами Блока, Верлена, Тичини, Уїтмена, Єсеніна визначались мої літературні уподобання... мої перші літературні спроби виразно тяжіли до верлібру...» [3, с. 7].

У 1923 р. у журналі «Червоний шлях» було надруковано перший вірш молодого поета, підписаний ім'ям Борис Тен.

М. П. Гайдай визнавав талант молодого автора, писав до низки його ліричних віршів музику. Першою співачкою, яка виконувала пісні поета, була Нара Ковальчук, що згодом назавжди увійшла в життя поета-перекладача. Видання нот пісні «Гретхен за прялкою» австрійського композитора Ф. Шуберта на вірш із трагедії І. Гете «Фауст» має посвячення: «Щироповажний Нарі Леонтіївні – перекладач. 21.11.1928».

У 1927–1928 рр. «Книгоспілка» видала близько десяти видань музичних творів у перекладі Миколи Хомичевського, які стали сьогодні бібліографічною

рідкістю. Серед них твори Ф. Шуберта і Ф. Шопена. На думку музикознавців переклад тексту твору Ф. Шопена, зроблений Борисом Теном, «не тільки належить до кращих перекладів цього тексту, а й може вважатися зразковим із погляду перекладів вокальних текстів як таких. Борис Тен максимально зберіг усі особливості оригіналу... Борис Тен своїм перекладом вокального тексту пісні Ф. Шопена на вірш А. Міцкевича дає приклад максимально коректного підходу до адаптації іншомовних поетичних творів, які призначені для вокального виконання» [6].

На сьогоднішній день значна частина поезій М. В. Хомичевського 1920-х рр. утрачена, бо існувала лише в рукописах. Незважаючи на дивне поєднання впливів та поетичних засобів, його оригінальна лірика є яскравим явищем і однією з найцікавіших сторінок його творчого доробку.

Значимо, що у 1920-х рр. М. В. Хомичевський був ієреєм Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), приймав активну участь у церковному житті в Житомирі та Києві.

Із 1924 р. Микола Васильович проживав у Києві, де знайомиться з уславленим лідером поетів-неокласиків Миколою Зеровим, входить у коло інших представників цього напрямку. Особлива дружба пов'язала його із Максимом Рильським.

Від 1927 р. розпочалась співпраця М. В. Хомичевського з редакцією журналу «Церква і життя», в якому Микола Васильович надрукував 5 статей, а під псевдонімом А. Ленський, ще й низку високоякісних перекладів релігійного змісту поезій П. Верлена, О. Пушкіна, В. Соловйова, В. Брюсова, Ю. Балтрушайтиса. Були тут надрукові й кілька оригінальних його поезій: «Великдень», «Ой, придорозі хрести...», «У далечинь...» [4, с. 120–122].

Вплинули на М. В. Хомичевського й новаторські пошуки тогочасного українського театру. В їх освіненні він побачив новий шлях до розвитку українського мистецтва [5, с. 27].

У 1929 р. Микола Васильович знову сідає на студентську лаву: відвідує цикл лекцій «Теорія літературних форм», який викладався на літературному факультеті Відділу розповсюдження художніх знань Державної Академії Художніх Наук.

Прагнення багатьох діячів української інтелігенції, серед яких був і М. В. Хомичевський – відродження духу нації, розквіт національної культури, музики, створення нової літератури трагічно обірвалось. 7 серпня 1929 р. його заарештовують і за постановою трійки при колегії ДПУ УРСР від 4 лютого 1930 р. засуджують до 10 років виправно-трудових таборів. Приводом був зв'язок з організацією українських автокефалістів. Проте невдовзі вирок було замінено адміністративним засланням на Далекий Схід. На заслання поет знаходить час для таємного віршування, у повну силу демонструє свої музичні здібності, диригує табірним хором.

У 1936 р. М. В. Хомичевського, як передовика праці звільнили достроково, але Микола Васильович залишився у Владивостоці ще на невеликий термін, працюючи старшим економістом-плановиком «Дальрибпрому» [9, с. 14].

3 грудня 1936 р. М. В. Хомичевський працює завідувачим літературною частиною Київського 3-

го Державного робітничо-колгоспного пересувного театру, в якому Н. Л. Ковальчук-Тен вже була провідною актрисою. Почався період нового життя, сповнений щастям, музикою, поезією, утомою та насолодою від сцени, оплесків. Театр побував і на Житомирщині. На вулицях висіли афіші опери М. Лисенка «Наталки Полтавки», де зазначено: «Наталка – артистка Н. Л. Тен», далі – «зав. літ. частиною – М. В. Тен».

Третій пересувний театр у 1937 р. гастролював у Білорусі, Чуваській, Марійській, Татарській автономних республіках. Протягом року театр дав 290 вистав, які відвідало 160 тисяч глядачів. Н. Л. Ковальчук-Тен співала в найпопулярніших виставах – «Запорожці за Дунаєм», «Майська ніч».

Але за наказом із Києва у всіх музичних театрах скорочуються посади завідуючих літчастинами, бо репертуар почали надавати згори. Борис Тен ще недовго попрацював акомпаніатором, але у листопаді 1937 р. залишив театр, із якого вже звільнилась і Нара Леонтівна.

В Україну М. В. Хомичевський вирішив, враховуючи арешти 1937 р., поки що не повертатись. Так, з січня 1938 р. він працює керівником хору в клубі при текстильній фабриці ім. Вагжанова м. Калініна. До появи енергійного Хомичевського хоровою справою у клубі ледь жевріла. Новий керівник розпочав пошук талантів, після чого до гуртка записалося 300 осіб, переважно жінки. Микола Васильович створював учбові плани, приділяв увагу вивченню музичної грамоти і сольфеджіо. Ядром гуртка став змішаний хор із 45 виконавців. У перший же рік роботи Калінінський будинок народної творчості високо оцінив музичний досвід М. В. Хомичевського, а протягом наступного року митця відряджали у десятки нових місць із метою піднесенню хорової роботи в області. 7 профкомів водночас уклали з Миколою Васильовичем трудові угоди.

Поступово діяльність М. Хомичевського набула вражаючого розмаху, відчутно вплинула на піднесення справи хорового мистецтва в області. Найбільших зусиль митець доклав до роботи з колективами Калініна, і два, керовані ним, хори здобули високу оцінку журі на Третій Калінінський олімпіаді. Микола Васильович керував і молодіжним хором, і хором народної пісні, і гуртом солістів, і оперним колективом. Він розпочав постанову опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», від масової радянської пісні перейшов до складних композицій та зарубіжної класики.

У 1939–1940-му рр. місцеві газети із захватом писали про досягнення М. В. Хомичевського у справі піднесення хорового мистецтва у містах Калінін і Торжок. До складу хору в м. Торжок, увійшло близько 200 учасників. В репертуарі були твори відомих композиторів, хор опери А. Рубінштейна «Демон», крім цього ще й українські народні пісні.

Роки перебування в Калініні це період, коли музичні інтереси захопили М. В. Хомичевського майже цілком і не залишали часу на оригінальне віршування. Керівник хорів вирішив до того ж одержати вищу музичну освіту. І в 1938 р. він вступив на перший курс Центрального заочного музично-педагогічного інституту в Москві. М. В. Хомичевський, якому на той час було більше сорока років, вчився старанно і наполегливо. Його контрольні та курсові вражають ґрунтовністю та глибиною знань [3, с. 23].

Війна змінила усі плани. У липні 1941 р. в м. Калініні М. В. Хомичевського мобілізували і направили до складу 307 дивізії, де він розпочав службу кореспондентом – зв'язківцем. Однак, в середині жовтня, коли частина проходила через хутір Ішуткін, бійці заблукали і потрапили у полон. «Цей день я завжди буду вважати самим нещасливим у моєму житті», – писав він пізніше. Разом з іншими полоненими його відправили до табору в Новгород-Сіверський, де він тяжко працював до весни 1942 р. Коли в'язнів перевели до Гомеля, про талановитого хормейстера дізналось керівництво Новгород-Сіверського театру, і доклало зусиль до його звільнення та залучення до театру в якості музичного керівника. Місцева комендатура дозволила залишити М. В. Хомичевського. Приблизно рік працював Микола Васильович в окупованому місті, в театрі, де ставились музично-розважальні вистави. Головний режисер цього театру був таємно пов'язаний із антифашистським підпіллям. У квітні 1943 р. гестапо викрило цю організацію і заарештувало 17 чоловіків. Серед них був і Микола Хомичевський.

Приречений до розстрілу Микола Васильович залишився живим лише завдяки тому, що керівник театру взяв всю провину на себе. М. В. Хомичевського було вислано до концтабору Лянгенбіляу в Сілезії. В'язень вже мав багатий досвід, знав як виживати в таборах. Музична обізнаність знадобилась і в німецькому концтаборі: М. В. Хомичевський і тут створив хор з в'язнів. Він зміг вижити в страшних умовах, до того ще й писав сонети, сповнені високих почуттів до України, сина, рідних. На початку травня 1945 р. у Лянгенбіляу увійшли радянські війська і звільнили полонених [9, с. 39].

21 грудня 1945 р. повернувшись у Житомир, Микола Васильович пише заяву: «Прошу прийняти мене до складу співробітників театру на посаду завідувача літературною частиною». Дружина Н. Л. Ковальчук-Тен вже рік працювала там актрисою. У січні 1946 р. М. В. Хомичевського прийняли до театру і він музично оформляв п'єси «Під каштанами Праги» та «Коли цвітуть яблуні», які здобули схвальний відгук від композитора Левка Ревуцького. В серпні 1946 р. Микола Васильович залишив театр, а в вересні цього ж року назавжди покинула сцену його дружина-співачка.

Надзвичайно різноманітною була повоєнна діяльність Бориса Тена. Бувало, що водночас приходилося працювати на багатьох посадах. У 1947–1952 рр. він працював в Облвідділі мистецтва на посадах інспектора та завідуючим музично-театральним сектором, викладав музику і співи у школах, керував хором у банку, виступав з лекціями, був викладачем музичного училища імені В. С. Косенка. Відомий український диригент Вадим Гнедаш зазначав, що М. В. Хомичевський викладав хорове диригування та аранжування, відмічаючи, що з його випуску майже всі вступили до консерваторії. Микола Васильович керував хором Житомирського інституту іноземних мов, викладаючи там теорію музики, вів факультативний курс нотної грамоти [3, с. 31].

У 1951 р. видавництво «Мистецтво», як підсумок хормейстерської праці М. В. Хомичевського видало написаний ним «Посібник для керівників самодіяльного хору», що двічі перевидавався. Видання містить поради технологічного порядку направлені на пізнання та розуміння внутрішнього змісту виконуваного

твору. Складні питання інтерпретації хорових творів викладені доступно та майстерно. Особливу увагу в репертуарі хору він радив приділяти народній пісні. М. В. Хомичевський відмінно розумівся на тонкощах людського голосу, мав бездоганний музичний смак та надзвичайне відчуття національної вокальної специфіки [11].

У 1958 р. за рішенням №1067 виконкому обласної Ради, з метою збереження музичної хореографічної спадщини Полісся, подальшого розвитку культурного життя на Житомирщині було створено Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонок» [1, арк. 7]. М. В. Хомичевський та митці області приймали активну участь у створенні ансамблю. І вже перші виступи «Льонка» на сцені викликали неабиякий інтерес у глядачів. За короткий час ансамбль завоював популярність не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонок» став високою школою творчості для багатьох виконавців, він виховав для України і світу видатних митців, які стали гордістю національного мистецтва. З його учнів по музичній лінії особливо відзначились Олександр Білаш і Вадим Гнедаш. Перший став відомим композитором, другий – керівником симфонічного оркестру. У «Льонку» здавала свій перший творчий іспит Герой України Ніна Матвієнко; з Поліським ансамблем пісні і танцю тісно пов'язана доля народних артистів України Раїси Кириченко, Антоніни Червінської, Рафаїла Малиновського, Ольги Павловської, Анатолія Пашкевича.

Дбав Борис Тен і про розвиток літератури на Житомирщині: вишукував таланти серед молоді, гуртував та підтримував початківців, сприяв виданню збірок літературних творів житомирських молодих талантів, закладав основи для майбутнього письменницького осередку в Житомирі. Завдяки йому в літературу прийшли молоді поети та письменники: Валерій та Анатолій Шевчуки, Валентин Грабовський, Євген Концевич, Володимир Козак та ін.

Аналогічним був вплив М. В. Хомичевського на музичне життя міста і області та згуртування самодіяльних композиторів, він сприяв виданню збірок музичних творів молодих талантів Житомирщини. У 1960 р. він працював у складі оргкомітету зі створення Житомирського обласного відділення хорового товариства України [2, арк. 225].

М. В. Хомичевський вів у Житомирській області активну освітянську і громадську роботу, входив до складу журі обласних оглядів мистецтва, виступав у пресі, їздив по районах із лекціями. Перекладацька творчість дала підстави до вступу у Спілку письменників СРСР у 1957 р.

Головною справою життя Бориса Тена був переклад Гомерових «Іліади» та «Одіссеї». Борис Тен перечитав всі переклади поем на європейських мовах, підняв сотні наукових досліджень, присвячених Гомеру. Працював Микола Васильович під кожним словом, над кожним рядком, ретельно виконував щоденну норму з перекладу, яку сам собі встановив – 20 рядків щоденно [7, с. 217–223]. Він блискуче справився із багатьма труднощами, які виникають в роботі над перекладами з давньогрецької. Йому вдалося майстерно передати стиль поезії Гомера. Неповторної якості відтворені описи з усіма деталями,

що засвідчує велику обізнаність перекладача з історією давньої Греції. В перекладацькій роботі в збереженні духу твору, мелодії звучання оригіналу велику роль відіграли великий життєвий і творчий досвід автора. Завершення досконалих перекладів «Іліади» та «Одіссеї» Гомера дало поетові незаперечні підстави увійти до кола кращих літераторів України. Переклади Бориса Тена «Іліади» та «Одіссеї» Гомера займають почесне місце в національній та світовій культурній скарбниці.

Плідну працю Бориса Тена влада відзначила Почесною грамотою Президії Верховної Ради (9 грудня 1968 р.), Грамотою Президії Верховної Ради «За заслуги в розвитку радянської літератури» (1978 р.), а 19 березня 1979 р. стає лауреатом премії імені Максима Рильського.

Враховуючи переклади з польської поезії А. М. Міцкевича, Ю. Словацького, Ю. Жулавського та інших, Польща відзначила високою нагородою М. В. Хомичевського. 24 грудня 1977 р. до м. Житомира прибула делегація на чолі з генеральним консулом Л. Томашевським. Цього дня Борисові Тену в приміщенні обкому партії урочисто вручили нагороду: медаль і посвідчення «Заслуженого діяча Культури Польської», цінні подарунки. Як бачимо, польська нагорода випередила вітчизняну. Під час урочистостей Микола Васильович читав свої останні оригінальні твори. В них він ніби підсумовував увесь свій творчий шлях. Помер 15 березня 1983 р. у м. Житомирі.

Особистий архів М. В. Хомичевського, що зберігається в Житомирському обласному літературному музеї, нараховує близько 1,5 тис. одиниць зберігання, значна частина – рукописи. Багатий життєвий і творчий досвід знайшов відображення в опублікованих та неопублікованих працях.

Отже, маємо визнати, М. В. Хомичевський (Борис Тен) – один із плеяди видатних діячів української культури ХХ ст., який віддав увесь свій талант її збагаченню, чия активна творча та громадська діяльність сприяла розвитку культурного та суспільного життя України та рідної Житомирщини.

Список використаних джерел

1. Державний архів Житомирської області. – Ф.Р-1150. – Оп.2. – Спр.1156.
2. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.1260.
3. Єремєєв В. Борис Тен (Микола Васильович Хомичевський): коротка біографія / В. Єремєєв. – Житомир: Видання Житомирського обласного літературного музею, 2005. – 36 с.
4. Зленко Г. Малоизвестный Борис Тен / Г. Зленко // Київська старовина. – 1993. – №4. – С.120–122.
5. Зленко Г. Над безоднею земних страждань / Г. Зленко // Кожному мила своя сторона. – К., 1998. – Ч.2. – 312 с.
6. Копоть І. До проблеми перекладу тексту пісні Ф. Шопена «Моя милованка» / І. Копоть, Е. Міщук-Гілевич // Українська полоністика. – 2004. – №1. – С.215–220.
7. Кордон М. В. Одісея Бориса Тена (09.12.1897 – 12.03.1983) / М. В. Кордон // Волинські історичні записки: 36. наук. праць. – 2009. – Т.2. – С.217–223.
8. Тен Борис. Зоряні сади. Сонети / Борис Тен. – К.: Радянський письменник, 1970. – 104 с.
9. Тен Борис. Таємна сповідь / Борис Тен. – Житомир: Житомирський літературний музей і газета «Житомир», 1997. – 68 с.
10. Тимошенко В. Г. З історії «Просвіти» на Волині в 1917–1922 рр. / В. Г. Тимошенко // Українська національна ідея: Науковий збірник / Відп. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир: Журфонд, 1997. – С.20–21.
11. Хомичевський М. В. Посібник для керівника самодіяльного хору / М. В. Хомичевський. – К.: Держлітвидав України, 1960. – 133 с.

References

1. Derzhavnyj arhiv Zhytomyrs'koi' oblasti. – F.R.–1150. – Op.2. – Spr.1156.
2. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.1260.
3. Jeremjejev V. Borys Ten (Mykola Vasyl'ovyh Homychevs'kyj): korotka biografija / V. Jeremjejev. – Zhytomyr: Vydannja Zhytomyrs'kogo oblasnogo literaturnogo muzeju, 2005. – 36 s.
4. Zlenko G. Maloznanyj Borys Ten / G. Zlenko // Kyi'vs'ka starovyna. – 1993. – №4. – S.120–122.
5. Zlenko G. Nad bezodnej zemnyh strazhdan' / G. Zlenko // Kozhnomu myla svoja storona. – K., 1998. – Ch.2. – 312 s.
6. Kopot' I. Do problemy perekladu tekstu pisni F. Shopena «Moja mylovanka» / I. Kopot', E. Mishhuk–Gilevych // Ukrai'ns'ka polonistyka. – 2004. – №1. – S.215–220.
7. Kordon M. V. Odiseja Borysa Tena (09.12.1897 – 12.03.1983) / M. V. Kordon // Volyn's'ki istorichni zapysky: Zb. nauk. prac'. – 2009. – T.2. – S.217–223.
8. Ten Borys. Zorzani sady. Sonety / Borys Ten. – K.: Radjans'kyj pys'mennyk, 1970. – 104 s.
9. Ten Borys. Tajemna spovid' / Borys Ten. – Zhytomyr: Zhytomyrs'kyj literaturnyj muzej i gazeta «Zhytomyr», 1997. – 68 s.
10. Tymoshenko V. G. Z istorii' «Prosvity» na Volyni v 1917–1922 rr. / V. G. Tymoshenko // Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: Naukovyj zbirnyk / Vidp. red. M. Ju. Kostrycja. – Zhytomyr: Zhurfond, 1997. – S.20–21.
11. Homychevs'kyj M. V. Posibnyk dlja kerivnyka samodijal'nogo horu / M. V. Homychevs'kyj. – K.: Derzhlitvydav Ukrai'ny, 1960. – 133 s.

Hucalo L. V., candidate of historical sciences, associate professor of the Department of the World History, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine, Zhytomyr), lyudmilagucalo@ukr.net

Mishchuk G. A., candidate of historical sciences, associate professor of the Department of the World History, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine, Zhytomyr), galyamishchuk@gmail.com

Mykola Khomychevsky (Borys Ten): biography, creative and public activity

In the article was investigated and analyzed the life and career of the poet, translator, choirmaster, musicologist Mykola Khomychevsky (Borys Ten). The methodology of the research considers the methods of the theory of personality and the historical–biographical method. These methodological approaches help to gather and examine the facts of life and creativity musicologist Khomychevsky. Scientific novelty caused by the need to explore the little-known pages of the Ukrainian musicology and its leaders, who for various reasons were overlooked by local researchers. It is proved, that through his active citizen position, Khomychevsky made an outstanding contribution to the development of cultural and social life.

Keywords: Mykola Khomychevsky, Borys Ten, poet, translator, choirmaster, musicologist.

* * *

УДК 94(477.8)«1937»

Ніколаєва Н. Б.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), natalienik8@gmail.com

РЕПРЕСОВАНИЙ ВИКЛАДАЧ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ГЕРМАН ШЛЕМА МОЙСЕЙОВИЧ

Розглянуто біографію викладача КДУ Ш. М. Германа. Проаналізовано його життя та діяльність. Досліджено причини його арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920–х–1930–х рр. Доля колишнього викладача КДУ Ш. Германа виявилася досить типовою для арештованих у 1936–1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у вудуманій ним «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету Шлеми Мойсейовича Германа, проведеного в 1937 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки

є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, викладачі, арешти, НКВС УРСР, Київський державний університет.

Особливе місце в історії політичних репресій проти викладачів Київського державного університету (КДУ) займають ті репресії, які були проведені чекістами наприкінці 1930–х років.

Арешти викладачів здійснювались протягом 30–х років ХХ століття. І в розпал політичних репресій у 1937–1938 рр. це торкнулось також і науковців, і викладачів, зокрема в Київському університеті. Це свідчить про наявність в системі НКВД–НКДБ УРСР таємних обліків (картотек) щодо «неблагонадійних» осіб. Очевидно, що радянська влада стежила за «неблагонадійними», намагалася забезпечити себе від своїх же громадян. На жаль, поки що інформація про те, як проводилася робота зі створення таких обліків, а також дані про всіх заарештованих викладачів – уривчаста і неповна.

В архівах НКВД–КДБ на сьогодні вдалося виявити деякі характерні приклади, які добре ілюструють арешти київських викладачів і науковців в 1936–1837 рр., одним за яких є арешт Германа Шлема Мойсейовича, який варто розглянути детальніше.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету, проведеного в 1936 р., прослідкувати долю заарештованого.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованого київського викладача.

Історіографія питання обмежена. На сьогодні спеціальні праці, у яких би детально аналізувалася біографія Ш. М. Германа, практично відсутні. Саме тому вкрай важливо вивчати і вводити до наукового обігу раніше маловідомі джерела – архівні матеріали більшовицьких спецслужб.

Серед найбільш важливих праць щодо долі репресованих викладачів слід назвати дослідження І. Біласа [2], С. Білокопя [3], В. Заруби [6], Ю. Шаповала [10], Л. Шевченко [11], О. Юркової [12], К. Довганя [5] та багатьох інших. На сьогодні про політичні репресії в сталінський період опубліковано тисячі наукових праць, які годі перелічити в короткому огляді.

У 1930–ті рр. трагічно склалась доля доцента історії західних країн історичного факультету Київського державного університету Германа Шлеми Мойсейовича (1899–1937). Про нього в науковій літературі ще й досі обмаль інформації. Досліджень про Ш. Германа, де було б детально з'ясовано його життєвий шлях та причини арешту, на сьогодні практично немає.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) збереглася архівна кримінальна справа на Ш. Германа №50708–фп. Він проходив за груповою слідчою справою НКВС УРСР №123 на «контрреволюційну троцькістську організацію на Україні». За цією справою було заарештовано та засуджено чимало викладачів Київського державного університету.